

مناسبات ایران و کشورهای
جنوب شرق آسیا (۱۳۹۲ -
۱۳۸۱):
سنجش نگاه به شرق

محمد سلطانی نژاد

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

soltaninejad@ut.ac.ir

دکتری مطالعات منطقه‌ای - مطالعات خاورمیانه دانشگاه تهران

تاریخ تصویب: ۹۴/۹/۲۶

تاریخ دریافت: ۹۴/۶/۱۷

فصلنامه روابط خارجی، سال هفتم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۴، صص ۳۱-۷.

چکیده

مقاله حاضر با مطالعه یک دوره دوازده ساله در مناسبات ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا (۱۳۸۱-۱۳۹۲)، پدیده جهش در این مناسبات را در فاصله سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰ و بازگشت آن به شرایط پیش از جهش، مورد بررسی قرار می‌دهد. پرسش اصلی این است که علت جهش در مراودات میان ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا در دوره زمانی بین ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰ و ناپایداری آن چیست؟ در پاسخ به این پرسش، نویسنده این ایده را مطرح می‌کند که روابط میان ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا، از دو عامل اولویت سیاست بر اقتصاد و نوع کنشگری قدرت‌های بزرگ تأثیر پذیرفته است. بر این اساس، این فرضیه به آزمون گذاشته می‌شود که دلیل افزایش ناگهانی مناسبات میان ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا در دوره زمانی بین ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰، تلاش ایران برای برقراری پیوندهای محکم اقتصادی با شرق در جهت کاستن از فشارهای سیاسی غرب و ناپایدار بودن آن، نتیجه فشارهای غرب برای تحریم ایران از یک‌سو و اولویت چین در سیاست نگاه به شرق ایران از سوی دیگر است. مطالعه روند مناسبات تجاری و اقتصادی ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا، با استفاده از تحلیل داده‌های گمرک جمهوری اسلامی ایران صورت گرفته است.

واژه‌های کلیدی: جنوب شرق آسیا، سیاست نگاه به شرق، امریکا، چین، روابط خارجی ایران

مقدمه

روابط ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا یکی از موضوعاتی است که در ادبیات مربوط به بررسی سیاست خارجی ایران به صورتی گسترده مغفول مانده است. این در حالی است که در سال‌های گذشته، کشورهای این منطقه چه به صورت مجزا و چه در قالب سازمان منطقه‌ای آ.سه.آن، مراوداتی گسترده را با ایران در زمینه‌های دیپلماتیک، تجاری، اقتصادی و فناوری تجربه کرده‌اند. هرچند جنوب شرق آسیا به عنوان یک منطقه، مجموع کشورهایی که در شرق هند، جنوب چین، غرب گینه‌نو و شمال استرالیا قرار گرفته‌اند را در بر می‌گیرد، تنها اندونزی، مالزی، تایلند، سنگاپور و فیلیپین هستند که از میان کشورهای این منطقه در مناسبات بین‌المللی دارای اهمیت و اثرگذار بوده و ایران مناسباتی قابل توجه را با آن‌ها برقرار کرده است. از این رو در مقاله حاضر، اصطلاح جنوب شرق آسیا به این پنج کشور محدود شده و روابط ایران با آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. مرور این روابط در یک دوره زمانی دوازده ساله (۱۳۹۲-۱۳۸۱)، نشان از آن دارد که مناسبات، با الگویی از فراز و سپس فرود در میزان مبادلات تجاری و اقتصادی همراه شده است. به این ترتیب که در سال‌های بین ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰، روابط ایران و کشورهای این منطقه در یک دوره دو تا سه ساله (که برای هرکدام از کشورها متفاوت است)، به صورت معناداری رشد کرده و سپس با کاهش مواجه شده است. این در حالی است که بنابر قاعده، نتیجه‌بخش بودن سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی و سیاسی با هرکدام از شرکای خارجی، به ثبات در روابط و پایدار بودن آن وابسته است. درحالی که گسترش همکاری‌های جنوب^۱ جنوب می‌تواند به توسعه و رونق اقتصادی کشورهای جنوب و کاستن از فاصله آن‌ها با کشورهای توسعه یافته منجر شود، به نظر می‌رسد

همکاری‌های ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا، به عنوان نمونه‌ای از توسعه روابط جنوب ° جنوب، نتوانسته است حالتی پایدار پیدا کند. به این ترتیب، پرسش اینجا است که دلیل گسترش معنادار مراودات تجاری میان ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا در سال‌های بین ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰ و بازگشت آن به شرایط پیشین چیست؟ در مطالعه این وضعیت، نوشتار حاضر این ایده را مطرح می‌کند که گسترش مناسبات ایران با کشورهای جنوب شرق آسیا و سپس کاهش آن، نه به دلیل ضرورت اقتصادی رابطه با این کشورها، بلکه ناشی از نوع روابط ایران با قدرت‌های بزرگ رخ داده است. در واقع، روابط ایران با کشورهای جنوب شرق آسیا، به صورت متغیر، وابسته روابط ایران با قدرت‌های غربی و چین ظاهر شده است. از این رو، تحولات در روابط با دنیای غرب از یکسو و نوع مناسبات با چین، تعیین‌کننده نوع روابط ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا است. بر این اساس، نویسنده این فرضیه را به آزمون می‌گذارد که «دلیل افزایش ناگهانی مناسبات میان ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا در دوره زمانی بین ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰، تلاش ایران برای برقراری پیوندهای محکم اقتصادی با شرق برای کاستن از فشارهای سیاسی غرب و ناپایدار بودن آن، نتیجه فشارهای غرب برای تحریم ایران از یکسو و اولویت چین در سیاست نگاه به شرق ایران از سوی دیگر است».

۱. ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا

سابقه مناسبات میان ایران و ملت‌های جنوب شرق آسیا به دوران پیش از اسلام و زمانی می‌رسد که تجارت، شرق و غرب آسیا را به هم وصل می‌کرد. مجمع‌الجزایر جنوب شرق آسیا، در میانه راه دریایی تجارت ایران و چین قرار داشته و از این رو تجارت با بازرگانان چینی، ایرانیان و ساکنان این منطقه را در تعامل مستمر با یکدیگر نگاه می‌داشت. مشهور است که برای قرن‌ها از ایران، انواع چوب‌های معطر و صمغ به مجمع‌الجزایر جنوب شرق آسیا و از آنجا به چین صادر می‌شد (Brown, 2003: 14). با شکوفایی تجارت در جنوب شرق آسیا در قرن هفتم میلادی، بنادر این منطقه نیز به شکلی بی‌سابقه توسعه پیدا کرده و جایگاهی ویژه را در تجارت بین‌المللی به دست آوردند. در این دوران نیز ایران همچنان یکی از مهم‌ترین مبادی

و مقاصد تجاری برای بازرگانان مجمع‌الجزایر جنوب شرق آسیا بود؛ ادویه جزایر مالوکو در ایران به فروش رسیده و صمغ و پارچه‌های کتان‌ی ایران و غرب آسیا در جنوب شرق آسیا بازاری پرسود را به دست آورده بود. تجارت گسترده میان ایران و جنوب شرق آسیا، به ساکن شدن جمعیتی از ایرانیان در این منطقه نیز منجر شد. به عنوان نمونه، دولت^۱ شهر سریویجایا^۱ که در قرن‌های هشتم تا دوازدهم میلادی یکی از مهم‌ترین مراکز قدرت و ثروت در جنوب شرق آسیا به شمار می‌رفت، جمعیت قابل توجهی از ایرانیان را در خود جای داده بود (Brown, 2003: 20). با وارد شدن اسلام به جنوب شرق آسیا و پیدایش پدیده دولت‌های بندری مسلمان‌نشین، به ویژه از قرن شانزدهم میلادی به بعد، بر جمعیت ایرانیان ساکن مجمع‌الجزایر جنوب شرق آسیا و پراکندگی آن‌ها افزوده شد. از آن زمان تاکنون، تجارت در کنار عامل فرهنگی مبنای تعاملات ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا را تشکیل داده است.

این الگوی تاریخی با روی کار آمدن نظام جمهوری اسلامی ایران نیز ادامه پیدا کرد. هرچند در ابتدای پیروزی انقلاب، نگاه ایران به جنوب شرق آسیا^۲ همانند دیگر مناطق - با ایده ترویج ایده‌های انقلابی همراه بود، اما به مرور منطق اقتصادی جایگاه قدیمی خود را در تعیین نوع مناسبات بار دیگر به دست آورد. انقلاب اسلامی ایران، در دوران اوج احیای جنبش‌های مذهبی در کشورهای دارای جمعیت گسترده مسلمان این منطقه به خصوص اندونزی و مالزی رخ داد و از این رو، خود به عنوان یک عامل الهام‌بخش برای اسلام‌گرایی رو به ظهور عمل کرد. به عنوان نمونه، در اندونزی، انقلاب ایران در کنار حرکت اخوان‌المسلمین، ایده مخالفت با حکومت سوهارتو^۲ را در میان جمعیت روشنفکر مسلمان این کشور زنده کرد (Porter, 2002: 71). در مالزی نیز با وقوع انقلاب اسلامی، جریان بیداری اسلامی جان تازه‌ای گرفت (Nair, 1997: 74). با این حال، دو عامل از میزان اثرگذاری انقلاب ایران بر تحولات این منطقه کاسته و به بازگشت عامل تجارت به عنوان صورت تعیین‌کننده مناسبات ایران و جنوب شرق آسیا کمک کرد: نخست، توانایی

1. Srivijaya
2. Suharto

دولت‌های منطقه در کنترل جریان‌های اسلام‌گرا در سال‌های نخست پس از پیروزی انقلاب ایران و دوم سرمایه‌گذاری‌های گسترده عربستان سعودی برای ترویج اسلام سلفی در کشورهای جنوب شرق آسیا به ویژه اندونزی و مالزی (Abuza, 2007: 18). از این رو، در حالی که تجارت برای قرن‌ها بن‌مایه تعاملات ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا را تشکیل می‌داد، پس از دوره‌ای کوتاه از تمرکز بر عامل فرهنگی برای گسترش مناسبات با ملت‌های این منطقه، بار دیگر تعاملات تجاری و منطق اقتصادی نقش خود را به عنوان عنصر غالب هدایت‌کننده روابط ایران با دولت‌های منطقه بازیافت.

با این حال، در سال‌های پس از انقلاب، جایگاه کشورهای جنوب شرق آسیا در اولویت‌های تجاری و اقتصادی ایران همواره ثابت نبوده است. تلاش‌های ایران برای بهبود روابط با کشورهای جنوب شرق آسیا به ویژه اندونزی و مالزی در سال‌های پس از انقلاب، در ابتدای دهه ۱۹۹۰ و در زمان ریاست جمهوری اکبر هاشمی رفسنجانی آغاز شد. اولین نتایج ابتکارهای دیپلماتیک ایران، سفر ماهاتیر محمد، نخست‌وزیر مالزی به تهران در فروردین ۱۳۷۲ و سفر رئیس‌جمهور ایران، اکبر هاشمی رفسنجانی به مالزی در مهر ماه همان سال بود. این سفرها، بنیان مرحله‌ای جدید را در روابط دو کشور گذاشته و دورانی از توسعه روابط اقتصادی را میان آن‌ها رقم زد. در طول این سفرها، قراردادهایی در زمینه‌های مختلف از تجارت و فناوری گرفته تا ساخت‌وساز و کشاورزی بسته شد. شرکت پتروناس مالزی، ۳۰ درصد از سهم استخراج نفت از میدان سیری ایران را به دست آورده و استخراج ۴۰۰۰۰ بشکه نفت در روز از میدان بلال را نیز برعهده گرفت. این توسعه روابط که با تشابه دیدگاه‌های رؤسای جمهور دو کشور همراه شده بود، تا جایی پیش رفت که ماهاتیر محمد، تصویب قانون ایلسا^۱ توسط کنگره امریکا در سال ۱۹۹۶ را محکوم کرد. با روی کار آمدن سیدمحمد خاتمی، روابط ایران و مالزی گسترش نیز پیدا کرد. در سفر رئیس‌جمهور ایران به مالزی در تیر ۱۳۸۱، چندین قرارداد میان دو کشور در زمینه‌های فناوری‌های چندرسانه‌ای به امضا رسید (Hunter,

1. Iran ° Libya Sanctions Act (ILSA)

در مورد اندونزی نیز گسترش روابط میان ایران و این کشور در دوران پس از انقلاب، با روی کار آمدن هاشمی رفسنجانی و آغاز دوران عمل‌گرایی در سیاست خارجی ایران همراه شد. علاوه بر این، ریاست جمهوری هاشمی رفسنجانی در ایران، با آغاز توسعه صنعتی اندونزی همراه شد که این کشور را به بازارهای مصرف جدید از جمله کشورهای تازه به استقلال رسیده از شوروی برای محصولات صنعتی خود نیازمند می‌کرد. این وضعیت، به ایران به عنوان یک بازار صادراتی بزرگ و نیز دروازه آسیای میانه و خاورمیانه، موقعیتی خاص در سیاست اقتصادی اندونزی می‌بخشید. به عنوان نشانه‌ای از این افزایش علائق، سوهارتو رئیس‌جمهور اندونزی، در سال ۱۳۷۲ از ایران دیدار کرد. این دیدار، نخستین سفر یک رئیس‌جمهور اندونزی در سال‌های پس از انقلاب به ایران بود. در سفر سال ۱۳۷۳ هاشمی رفسنجانی به اندونزی، کمیسیون مشترک همکاری‌های اقتصادی و تجاری میان دو طرف تأسیس شد. تأسیس سازمان دی-۸ در سال ۱۳۷۶ و عضویت ایران و اندونزی در آن، فضایی جدید را برای توسعه روابط دو کشور ایجاد کرد. در زمان ریاست جمهوری سیدمحمد خاتمی نیز رئیس‌جمهور اندونزی، مگاواتی سوکارنوپوتی^۱ برای شرکت در اجلاس سران دی ۸ به ایران سفر کرد. با این حال، تا پایان ریاست جمهوری سیدمحمد خاتمی، تغییرات جدی در سطح همکاری‌های دو کشور ایجاد نشد (Hunter, 2010: 138).

اما فضای روابط ایران با این دو کشور مهم جنوب شرق آسیا، با روی کار آمدن محمود احمدی‌نژاد دچار تغییر شده و به صورت معناداری مناسبات میان ایران و این کشورها ارتقاء پیدا کرد. با سفر محمود احمدی‌نژاد به مالزی در اسفند ۱۳۸۴، قراردادهای زیادی میان ایران و مالزی منعقد شد. در نتیجه، شرکت‌های مالزیایی در بسیاری از فعالیت‌های تجاری ایران وارد شدند. مهم‌ترین این شرکت‌ها، پتروناس^۲ است که در زمینه استخراج نفت و گاز فعالیت دارد. شرکت‌های گروه

1. Megawati Sukarnoputri

2. Petronas

آمونا^۱ و تی.ام^۲ که اولی در زمینه ساخت و ساز مسکن و دومی در زمینه ارتباطات تلفن همراه فعال هستند، از دیگر شرکت‌های بزرگ مالزیایی هستند که فعالیت‌های خود را در ایران آغاز کردند. در خرداد ۱۳۸۷، شرکت آمانو، قراردادی به ارزش ۱/۵ میلیون دلار برای توسعه میدان نفتی رسالت با ایران منعقد کرد. شرکت خودروسازی پروتون نیز همکاری‌های خود را با زاگرس خودرو ایران در تولید اتومبیل آغاز کرد. به همین ترتیب، مناسبات ایران و اندونزی نیز با سفر محمود احمدی‌نژاد به جاکارتا در اردیبهشت ۱۳۸۴ و دیدار رئیس‌جمهور اندونزی، سوسیلو بامبانگ یودویونو^۳ از ایران در اسفند ۱۳۸۶، به صورت معناداری گسترش پیدا کرد. اندونزی در مناسبات خود با ایران، بیشتر به دنبال جذب سرمایه‌گذاری ایران در بخش نفت و گاز خود و سرمایه‌گذاری در بخش انرژی ایران بود. یکی از نتایج ملموس این علاقه دوجانبه، ساخت یک پالایشگاه نفت در استان بانتن اندونزی با مشارکت شرکت پالایش و توزیع نفت ایران، شرکت دولتی نفت اندونزی و شرکت پتروفیلد ریفاینینگ^۴ مالزی بود (Hunter, 2010: 136).

جهش در مبادلات ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا را می‌توان با مطالعه میزان مبادلات اقتصادی و تجاری ایران و این کشورها در فاصله سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۲، به خوبی ملاحظه کرد. هرچند این افزایش مراودات پایدار نبوده و پس از دو تا سه سال (بین سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰) به حالت قبل برگشت. با وجود اینکه این جهش در مراودات، برای هرکدام از کشورهای جنوب شرق آسیا از نظر سال‌های وقوع و مدتی که به درازا کشیده متفاوت است، اما در مورد اکثر این کشورها، چنین الگویی از فراز و سپس نشیب را می‌توان مشاهده کرد. در مورد مالزی، به عنوان یکی از مهم‌ترین شرکای تجاری ایران در جنوب شرق آسیا، بررسی مناسبات تجاری دوجانبه گویای آن است که از سال ۱۳۸۴ تا سال ۱۳۸۶ میزان صادرات ایران به این کشور، با شیبی ملایم رشد داشته و از ۲۷ به ۳۱ میلیون دلار رسیده

1. Amona Group
2. T.M
3. Susilo Bambang Yudhoyono
4. Pertofield Refining

است. حجم صادرات ایران، به یک باره در سال ۱۳۸۷ با یک جهش چشمگیر، به ۱۷۸ میلیون دلار می‌رسد. اما این روند از سال ۱۳۸۷ به بعد کاهش یافته، تا جایی که به رقم نازل ۵۳ میلیون دلار در سال ۱۳۸۹ رسید. میزان واردات نیز تقریباً همین الگو را پشت سر گذاشته است. واردات ایران از مالزی، از ۳۲۸ میلیون دلار در سال ۱۳۸۴، به ۴۲۰ میلیون دلار در سال ۱۳۸۶ رسیده و از آن پس تا میزان ۲۳۵ میلیون دلار در سال ۱۳۸۹ کاهش یافته است.

جدول شماره ۱: آمار تبادلات تجاری ایران و مالزی از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۲

سال	صادرات	واردات	سال	صادرات	واردات
۱۳۸۱	۸,۴۳۲,۷۶۳	۱۹۵,۳۵۷,۷۶۸	۱۳۸۷	۱۸۶,۳۶۵,۷۳۶	۴۵۳,۴۴۳,۴۰۸
۱۳۸۲	۸,۹۱۰,۷۳۱	۲۶۹,۹۰۲,۷۱۶	۱۳۸۸	۹۷,۳۲۵,۵۰۹	۴۶۵,۹۹۶,۹۷۳
۱۳۸۳	۱۸,۵۰۴,۷۷۳	۲۹۸,۸۸۰,۰۷۲	۱۳۸۹	۱۰۰,۴۷۰,۱۰۸	۶۰۹,۰۵۲,۹۳۰
۱۳۸۴	۲۷,۰۶۸,۸۶۵	۳۲۸,۴۴۸,۹۷۱	۱۳۹۰	۱۳۲,۵۶۰,۶۰۹	۵۸۳,۱۴۶,۲۹۴
۱۳۸۵	۳۶,۲۶۵,۹۲۳	۳۶۸,۲۲۱,۷۹۲	۱۳۹۱	۷۳,۹۳۵,۳۵۷	۵۲۷,۰۶۷,۷۶۲
۱۳۸۶	۳۱,۴۷۳,۰۶۰	۴۲۱,۷۳۶,۵۲۴	۱۳۹۲	۷۰,۵۰۷,۶۵۴	۳۲۹,۹۵۳,۹۸۴

منبع: وب سایت گمرک جمهوری اسلامی ایران

بررسی مناسبات تجاری غیرنفتی ایران و اندونزی نیز نشان از آن دارد، در حالی که تا قبل از سال ۱۳۸۶ میزان صادرات به این کشور، در بهترین حالت از ۹۰ میلیون دلار در سال ۱۳۸۴ فراتر نرفته بود. در سال ۱۳۸۶، صادرات به این کشور به یکباره جهشی قابل ملاحظه را نشان داده و به ۲۰۵ میلیون دلار در سال می‌رسد. روند صعودی با شیب ملایم تا سال ۱۳۸۸ ادامه پیدا می‌کند و به یکباره در سال ۱۳۸۹، از ۶ میلیارد دلار فراتر می‌رود. در مورد واردات ایران از اندونزی نیز الگویی مشابه قابل شناسایی است. در سال ۱۳۸۶، واردات ایران از اندونزی به ۲۶۷ میلیون دلار رسید، این رقم نسبت به سال قبل از آن، ۹۶ میلیون دلار افزایش نشان می‌دهد. همانند صادرات ایران به اندونزی، واردات از این کشور نیز در سال ۱۳۸۹ به یکباره با جهش روبرو بوده و به بالای ۲ میلیون دلار در سال می‌رسد. به همین ترتیب و همانند روند صادرات، واردات از این سال تا سال ۱۳۹۲، به شدت کاهش یافته و در سال پایانی مورد بررسی، به رقم ۹۷ میلیون دلار در سال می‌رسد. این میزان حتی از میزان واردات در اولین سال مورد بررسی یعنی سال ۱۳۸۱ نیز کمتر است.

جدول شماره ۲: آمار تبادلات تجاری ایران و اندونزی از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۲

سال	صادرات	واردات	سال	صادرات	واردات
۱۳۸۱	۵۸,۰۲۹,۹۵۲	۱۰۲,۷۳۲,۷۶۰	۱۳۸۷	۳۲۱,۲۳۴,۰۰۰	۲۹۵,۲۶۳,۱۶۲
۱۳۸۲	۶۸,۱۱۶,۵۲۰	۱۲۸,۱۵۳,۴۱۵	۱۳۸۸	۳۶۸,۱۱۴,۴۴۴	۲۶۵,۱۱۱,۵۵۱
۱۳۸۳	۸۶,۹۵۲,۲۹۵	۱۸۸,۲۲۲,۷۹۸	۱۳۸۹	۶,۱۰۰,۱۰۲,۳۴۰	۲,۱۷۴,۹۹۵,۸۰۱
۱۳۸۴	۹۰,۸۷۸,۷۸۶	۱۴۳,۶۵۲,۸۱۳	۱۳۹۰	۱,۱۲۵,۵۹۷,۰۹۸	۱۸۸,۴۹۴,۹۱۲
۱۳۸۵	۶۳,۲۵۹,۷۶۲	۱۷۱,۹۷۲,۳۲۱	۱۳۹۱	۴۰۰,۰۳۸,۷۹۹	۱۴۸,۶۲۶,۷۵۷
۱۳۸۶	۲۰۵,۷۹۸,۴۴۳	۲۶۷,۶۶۶,۵۰۱	۱۳۹۲	۵۹,۴۸۹,۹۰۴	۹۷,۰۴۰,۳۸۷

منبع: وب سایت گمرک جمهوری اسلامی ایران

مبادلات تجاری ایران با تایلند نیز نشان دهنده یک اوج گیری مقطعی و بازگشت به روند پیشین است. صادرات ایران به تایلند، از ۷ میلیون دلار در سال ۱۳۸۲، به ۱۱۵ میلیون دلار در سال ۱۳۸۷ می‌رسد. از این سال، صادرات کاهش پیدا کرده و به ۴۵ میلیون دلار در سال ۱۳۹۲ تنزل پیدا می‌کند. اما واردات ایران از تایلند در مدت زمان یک دهه مورد بررسی، یعنی از سال‌های ۱۳۸۲ تا ۱۳۹۲، فراز و نشیب چندانی را نشان نمی‌دهد. در مورد سنگاپور، مبادلات تجاری ایران با این کشور با فراز و نشیب‌هایی قابل ملاحظه مواجه است. میزان صادرات کالا از ایران به سنگاپور در سال ۱۳۸۱، ۶۵ میلیون دلار است. این میزان با فراز و نشیب‌های نسبتاً ملایم، در سال ۱۳۹۰ به یکباره به بالای یک میلیارد دلار افزایش پیدا می‌کند. واردات نیز با الگویی مشابه روبه‌رو است؛ به گونه‌ای که واردات ایران از سنگاپور، از رقم ۴۴۳ میلیون دلار در سال ۱۳۸۲، به بالای یک میلیارد دلار در سال ۱۳۸۸ می‌رسد. این روند به مدت چهار سال، یعنی تا سال ۱۳۹۱ ادامه پیدا کرده و به یکباره در سال ۱۳۹۲ به ۶۸۰ میلیون دلار کاهش پیدا می‌کند. در مورد فیلیپین نیز صادرات کالا به این کشور تا سال ۱۳۸۷، در هیچ موردی از ۱۰۷ میلیون دلار تجاوز نمی‌کند. اما در این سال، به یک باره رقم صادرات از ۲ میلیارد دلار فراتر می‌رود. پس از آن، روند صادرات با یک شیب تند رو به پایین، به ۲۳۴ میلیون دلار در سال ۱۳۸۹ رسیده و با کاهش مستمر به ۹۶ میلیون دلار در سال ۱۳۹۱ می‌رسد.

۲. جنوب شرق آسیا و سیاست نگاه به شرق

همان گونه که مشاهده شد، در دوره دوازده سال مورد بررسی، با پدیده اوج گیری مناسبات تجاری و اقتصادی ایران با کشورهای جنوب شرق آسیا در یک دوره دو تا

سه ساله در فاصله سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰ و سقوط دوباره آن به شرایط پیشین روبرو هستیم. برای توضیح این افزایش ناگهانی در مراودات و بازگشت به شرایط پیش از آن، باید به جهت‌گیری‌های سیاست خارجی ایران، تغییر در این جهت‌گیری‌ها و اثر آن‌ها بر نوع نگاه به کشورهای جنوب شرق آسیا توجه داشت. به موازات چرخه‌های گفتمانی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در سال‌های پس از انقلاب (دهقانی فیروز آبادی، ۱۳۹۴)، رویکردها به مراکز قدرت جهانی نیز دچار تغییراتی مهم شده است. مقایسه یک دوره دوازده ساله، یعنی سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۲، نشان از آن دارد که دو نوع نگاه متفاوت، بر جهت‌گیری‌های سیاست خارجی ایران اثرگذار بوده است. تا قبل از روی کار آمدن دولت نهم، گرایش حاکم بر سیاست خارجی ایران، یک مشی تعاملی را با قدرت‌های غربی به ویژه کشورهای اروپایی در سیاست خارجی پی می‌گرفت. این نوع نگاه تعامل‌گرا، در دوران ریاست جمهوری هاشمی رفسنجانی با شدت کمتر و ریاست جمهوری سیدمحمد خاتمی با شدت بیشتر پی‌گیری می‌شد. حاکم شدن گفتمان اصولگرایی از سال ۱۳۸۴ تا سال ۱۳۹۲، به چرخش در سیاست خارجی ایران به سمت شرق منجر شد. هرچند در گذشته نیز جمهوری اسلامی ایران تلاش کرده بود در بسیاری از موارد مورد اختلاف با غرب، روابط خود را با کشورهای شرقی گسترش دهد (گوهری مقدم، ۱۳۸۶: ۱۲)، در قالب این چرخش و سیاست نگاه به شرق، ایران سعی کرد تا این بار به گونه‌ای مناسب خود را با دولت‌های شرقی تقویت کند که به عنوان یک وزنه تعادل در جریان تقابل با قدرت‌های غربی عمل کرده و به کشور قدرت مانور بیشتری در کاهش اثرات تقابل پیش‌رو بر سر مسئله هسته‌ای با دنیای غرب بدهد.

هرچند نگاه به شرق از منظر تاریخی و ریشه‌های جغرافیایی در سیاست خارجی کشور برخوردار بود (آدمی، علی، ۱۳۸۹: ۱۹) اما در قالب هیچ سند رسمی تبیین نشده و تفاسیر متفاوتی از مصادیق آن ارائه می‌شد. با وجود این، منطق زیربنایی این سیاست کاملاً روشن بود: ایران به تقویت مراودات اقتصادی و دیپلماتیک خود با دولت‌های شرقی برای آنکه به عنوان اهرمی در برابر تحریم‌های اقتصادی و دیپلماتیک غرب عمل کند، نیاز داشت. هرچند ایده نگاه به شرق در

سیاست خارجی ایران جدید نبود و ایران پیش از دولت نهم نیز دارای مراودات گسترده با کشورهای شرق بود، اما آنچه سیاست نگاه به شرق را از مناسبات پیشین با شرق متمایز می‌کرد، تلاش ایران برای برقراری مناسبات پایدار با شرق بدون از میان بردن تنش‌های خود با غرب بود. به این ترتیب، در تضاد آشکار با سیاست خارجی ایران در دوران اصلاحات، که در پی تنش‌زدایی با غرب از راه گفت‌وگوهای سازنده با اروپا و مهم‌تر از آن طرح ایده گفت‌وگوی تمدن‌ها بود، در سیاست نگاه به شرق، انتظار این بود که ایران با تکیه بر روابط گسترده با شرق، خود را از تنش‌زدایی با غرب بی‌نیاز کند (Akbarzadeh, 2014: 97). در واقع می‌توان گفت با سیاست نگاه به شرق، ایران اقتصاد را به عنوان ابزار پیشبرد اهداف سیاسی خود به کار گرفت (شفیعی و صادقی، ۱۳۸۹: ۳۱۱). بنابر این رویکرد، دولت اقتصاد را در خدمت دیپلماسی دانسته و تلاش داشت وابستگی ایران به کشورهایی که همکاری لازم در مسائل سیاسی را ندارند، کاهش دهد (تقفی عامری، ناصر، ۱۳۸۵: ۲۸-۲۷).

در قالب این سیاست نگاه به شرق، در حالی که کشورهای جنوب شرق آسیا، نخست برای تأمین انرژی و دوم به عنوان یک بازار فروش محصولات تولیدی، نگاهی ویژه به خاورمیانه و به خصوص کشورهای حوزه خلیج فارس داشتند (Kemp, 2010: 4)، ایران سعی کرد تا به عنوان یک تأمین‌کننده انرژی، جایگاه خود را در میان شرکای خاورمیانه‌ای کشورهای جنوب شرق آسیا ارتقاء دهد. علاوه‌بر صادرات انرژی، ایران همچنین مبادلات کالاهای غیرنفتی خود را نیز با کشورهای این منطقه به شکل چشم‌گیری ارتقاء داد. بنابر آمار سازمان توسعه تجارت ایران، میزان صادرات کالا از ایران به کشورهای آ.سه. آن در سال ۱۳۸۸ نسبت به سال ۱۳۷۷، به میزان ۳۱ درصد رشد داشت (Deutsch-Iranische Industrie- und Handelskammer, 2010). در یک ماهه نخست سال ۱۳۸۹ نیز صادرات ایران به آ.سه. آن نسبت به مدت مشابه سال قبل، ۷۲ درصد از نظر وزنی افزایش پیدا کرد (Moj News, 2010). به همین ترتیب، در سه ماهه نخست سال ۱۳۹۰ نسبت به مدت مشابه سال قبل، ارزش صادرات کالاهای غیرنفتی از ایران به آ.سه. آن ۹۰ درصد افزایش پیدا کرد (Ecasb, 2011). به این شکل و در حالی که حلقه تحریم‌های غرب

بر ضد ایران تنگ‌تر می‌شد، ایران سعی کرد با محکم کردن جای پای خود در جنوب شرق آسیا، از کشورهای این منطقه به عنوان جایگزینی برای شرکای اروپایی خود استفاده کند.

در یکی از مهم‌ترین قدم‌ها ایران قرارداد ساخت یک پالایشگاه مشترک با اندونزی را به ارزش ۶ میلیارد دلار، در سال ۱۳۸۹ به امضا رساند. هدف از ساخت این پالایشگاه آن بود که ایران بتواند ۱۴ درصد از نفت مورد نیاز اندونزی را تأمین کند. به همین ترتیب، نقش ایران در تأمین نفت مالزی نیز افزایش پیدا کرد؛ به گونه‌ای که در سال ۲۰۱۲، شرکت نفتی دولتی مالزی (پتروناس) هر سه ماه یک بار، ۶۰۰ هزار بشکه نفت از ایران خریداری کرد. ایران و مالزی، همچنین در دسامبر ۲۰۰۷، قراردادی به ارزش ۶ میلیارد دلار برای انجام اکتشافات در میدان‌های گازی ایران امضا کردند. در آوریل ۲۰۰۹ نیز، شرکت ملی مهندسی نفت و ساخت و ساز ایران و شرکت اس.کی.اس.دی^۱ مالزی، برای احداث دو پالایشگاه در مالزی به توافق رسیدند. در همان سال، سرمایه‌گذاری و تجارت دوجانبه در زمینه نفت میان ایران و مالزی به ۲۲ میلیارد دلار رسید. به همین ترتیب، مناسبات ایران با سنگاپور و تایلند نیز گسترش پیدا کرد. در سال ۱۳۹۰، روابط تجاری ایران و سنگاپور به دو میلیارد دلار رسیده و ایران روزانه ۲۰۰۰۰ بشکه نفت به این کشور صادر کرد (DeSilva-Ranasinghe, 2012).

در سال ۱۳۹۰، تجارت دوجانبه میان ایران و تایلند نیز از مرز یک میلیارد دلار گذشت. ایران، با صادر کردن فولاد، آهن، مواد شیمیایی و دارو به تایلند، موفق به جذب سرمایه‌گذاری‌های این کشور برای توسعه صنعت ماهیگیری خود شد. در مورد فیلیپین نیز هرچند روابط این کشور با ایران نسبت به اندونزی، تایلند، مالزی و سنگاپور در سطحی پایین‌تر قرار داشت، ایران همچنان توانست خود را در میان شرکای خاورمیانه‌ای فیلیپین حفظ کند. در نوامبر ۲۰۰۹، ارزش تجارت دوجانبه میان دو کشور، ۳۷۰ میلیون دلار بود که به صورت خاص بر بخش انرژی تمرکز پیدا کرد. ایران همچنین در سال ۲۰۰۵، پیشنهاد سرمایه‌گذاری به ارزش ۱۲۵ میلیون

دلار را برای توسعه صنایع پتروشیمی فیلیپین به این کشور ارائه داد. در مورد ویتنام نیز در مه ۲۰۰۹، بانک توسعه صادرات ایران و بانک ویتنام ویتنام برای ساخت نیروگاه ۴۹ مگاواتی در ویتنام به توافق رسیدند. ایران و ویتنام همچنین موافقتنامه‌ای را برای گسترش همکاری‌های دوجانبه به امضاء رساندند. هدف از این موافقتنامه، تقویت سرمایه‌گذاری در بخش خصوصی، همکاری‌های مشترک در زمینه مهندسی و فناوری، همکاری در زمینه صنعتی و کشاورزی، محیط زیست، ماهیگیری، رسانه، معدن و پتروشیمی بود (DeSilva-Ranasinghe, 2012).

۳. محدودیت‌های همکاری با جنوب شرق آسیا

تلاش ایران برای محکم کردن پیوندهای اقتصادی با شرق در شرایطی که تقابل ایران با غرب بر سر منازعه هسته‌ای سیری تصاعدی را می‌پیمود، در ابتدا با نتایج مثبت در عرصه سیاسی همراه شد. نخستین علامت اثرگذاری سیاست تقویت مناسبات با جنوب شرق آسیا، حمایت نکردن اندونزی از تلاش‌های ایالات متحده برای فرستادن پرونده ایران به شورای امنیت سازمان ملل در سال ۲۰۰۶ بود. رئیس‌جمهور اندونزی، سوسیلو بمبونگ یودویونو، در یک کنفرانس مطبوعاتی در سال ۲۰۰۷، برنامه هسته‌ای ایران را صلح‌آمیز دانست و صدور قطعنامه شورای امنیت علیه ایران را غیرقانونی خواند. یک سال بعد، یعنی در سال ۲۰۰۸، اندونزی باردیگر اهمیت ایران را در معادلات سیاست خارجی خود در عمل نشان داده و حاضر به همراهی با غرب در فشار آوردن بر ایران نشد. این کشور، با این استدلال که در مورد مؤثر بودن تحریم‌ها در تغییر سیاست هسته‌ای ایران قانع نیست و ایران در عمل با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی همکاری کرده است، به قطعنامه ۱۸۰۳ شورای امنیت سازمان ملل متحد بر ضد ایران، رأی ممتنع داد (IranTracker, 2010). مالزی نیز در جولای ۲۰۰۸ با انتشار بیانیه‌ای از همکاری‌های میان ایران و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی استقبال کرد. همزمان مالزی اعلام کرد که تصمیم ایران برای استفاده از انرژی صلح‌آمیز هسته‌ای و سیاست تکمیل چرخه سوخت هسته‌ای باید توسط جامعه بین‌المللی محترم شمرده شود. این مواضع مالزی حتی در مجامع بین‌المللی نیز به صورت عملی در حمایت از ایران تکرار شد و در مهم‌ترین اقدام

این کشور به قطعنامه نوامبر ۲۰۰۹ آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در محکوم کردن ایران رأی منفی داد (IranTracker, 2010).

این آثار مثبت همکاری با شرق در شرایط افزایش تقابل با غرب، پایدار نماند. پایدار نماندن همکاری‌های میان ایران و جنوب شرق آسیا در شرایط تقابل ایران با غرب، نشان از آن دارد که سیاست نگاه به شرق ایران همزمان با افزایش تنش با غرب به ویژه ایالات متحده امریکا نتوانسته است به اهداف خود دست یابد. این کشور، در بلندمدت به عنوان یکی از مهم‌ترین بازیگران اثرگذار در معادلات جنوب شرق آسیا باقی خواهد ماند. از سال ۱۹۵۰، روابط ایالات متحده و جنوب شرق آسیا بر مبنای مسائل امنیتی تعریف شده است. تنگه‌ها و آبراه‌های جنوب شرق آسیا، مانند تنگه مالاکا و دریای چین جنوبی، درکنار نزدیک بودن این منطقه به چین، به آن اهمیتی استراتژیک در رقابت‌های جنگ سرد می‌داد. در دوران پس از جنگ سرد، هرچند خطر کمونیسم از میان رفته است، اما جنوب شرق آسیا حداقل از دو جنبه ظهور چین و مقابله با تروریسم برای ایالات متحده اهمیت ویژه خود را حفظ کرده است. برای کشورهای جنوب شرق آسیا نیز حضور ایالات متحده به عنوان نیروی تعدیل‌کننده قدرت و نفوذ چین، دارای اهمیت است (Egberink & Van Der Putten, 2011: 29). از این رو است که از نظر استراتژیک، مراودات با امریکا برای کشورهای این منطقه دارای اهمیتی راهبردی است و این مسئله آن‌ها را در برابر فشارهای این کشور برای همکاری نکردن با ایران آسیب‌پذیر می‌سازد.

با روشن شدن امکان بهره بردن ایران از جنوب شرق آسیا به عنوان راهی برای خنثی کردن اثرات تقابل با غرب، ایالات متحده، تلاش‌های دیپلماتیک خود را برای قانع کردن تمامی کشورها به پیروی از نظام تحریم‌های یکجانبه خود و نیز تحریم‌های سازمان ملل افزایش داد. در یکی از این اقدامات، هیلاری کلینتون، وزیر امور خارجه وقت امریکا، در گفتگو با شبکه تلویزیونی دولتی تایلند در جولای ۲۰۰۹، از قاطع بودن ایالات متحده در جلوگیری از پیشرفت برنامه هسته‌ای ایران و لزوم همکاری جامعه بین‌المللی در این زمینه سخن به میان آورد (Landler & Sanger, 2009). در جولای ۲۰۱۲ نیز هیلاری کلینتون در سفر به کامبوج، سران کشورهای جنوب شرق آسیا را به وارد آوردن فشار به ایران و همکاری با امریکا با هدف

متوقف کردن برنامه هسته‌ای ایران فرا خواند: «اگر ما از میزان فشار بر ایران کم کنیم و یا از قاطعیت خود بکاهیم، ایران انگیزه‌ای کمتر را برای مذاکره و یا برداشتن گام‌های لازم برای از میان بردن دغدغه‌های جامعه بین‌المللی در مورد برنامه هسته‌ای خود خواهد داشت» (The Nation, 2012).

متأثر از فشارهای ایالات متحده آمریکا، حمایت از ایران توسط مهم‌ترین دولت‌های جنوب شرق آسیا چندین دوام نیافت. اندکی پس از آنکه مالزی در شورای حکام آژانس بین‌المللی انرژی اتمی به قطعنامه پیشنهادی بر ضد ایران رأی منفی داد، وزارت امور خارجه مالزی با فراخواندن نماینده خود در مقر سازمان ملل در وین به پایتخت، اعلام کرد که این رأی در راستای رویه‌های دولت مالزی نبوده و از این‌رو وزیر امور خارجه فرستاده خود در سازمان ملل را برای مشورت به مرکز احضار کرده است (Heinrich, 2010). اندکی پس از این نیز معاون وزیر خارجه مالزی، کوهیلان پیلا،^۱ ادعاهایی که در مورد کمک مالزی به برنامه هسته‌ای ایران مطرح می‌شد را رد کرد (My Sinchew, 2009). اندونزی نیز به قطعنامه شماره ۱۸۳۵ شورای امنیت سازمان ملل علیه ایران رأی مثبت داد. شدت گرفتن تحریم‌های بین‌المللی بر ضد ایران، دست دولت‌های جنوب شرق آسیا در گسترش مراودات تجاری با ایران را نیز بست. به این ترتیب، روند افزایش مبادلات اقتصادی و تجاری که از سال ۱۳۸۶ به تدریج آغاز شده بود، نتوانست ادامه پیدا کند و سیر نزولی پیمود. به دلیل دشوار شدن مبادلات ارزی با ایران، واردات کالا از اندونزی دچار مشکل شد. بنا به گزارش جاکارتا گلوب که در مارس ۲۰۱۲ منتشر شد، خرید روغن پالم از اندونزی برای ایران با اختلال مواجه شد. هرچند ایران مجبور بود، پرداخت به جاکارتا را با استفاده از واحد پول ژاپن، ین و یا یورو آن هم با نرخ‌هایی بالاتر از معمول انجام دهد، اما همین سازوکار نیز در نهایت با مشکل رو به رو شد (DeSilva-Ranasinghe, 2012). در نتیجه تحریم‌ها، مالزی نیز در کنار تعدادی دیگر از شرکای تجاری ایران، واردات نفت خام از ایران را به میزان قابل توجهی کاهش داد. این کاهش واردات را مالزی و دسته‌ای دیگر از شرکای تجاری ایران

1. Kohilan Pillay

برای معاف شدن از مجازات تجارت با ایران برای یک دوره ۱۸۰ روزه انجام دادند (Cordesman, Coughlin-Schulte, Gold, 2014: 40).

در اجرای تحریم‌ها، شرکت پتروناس مالزی فروش محصولات نفتی پالایش شده به ایران را متوقف کرد. این شرکت که قرارداد تأسیس یک شرکت گاز طبیعی با عنوان «پارس ال ان جی» را در سال ۲۰۰۴ با شرکت ملی نفت ایران منعقد کرده بود، از بیم تحریم‌های امریکا از همکاری با ایران دست کشید (Koswanage & Pachymuthu, 2010). شرکت مالزیایی ایرآسیا نیز در کنار بی.ام.آی بریتانیا، در بحبوحه افزایش تحریم‌ها در اکتبر ۲۰۱۲، پروازهای خود را به ایران متوقف کرد (Airasia, 2012). این در حالی است که برخی از شرکت‌های مالزیایی پیش از آنکه مرادوات خود را با ایران قطع کنند، هدف تحریم‌های امریکا قرار گرفته بودند. اداره صنعت و امنیت دپارتمان تجارت امریکا، همراه با چندین شرکت خارجی، شرکت آنویک تکنولوژی^۱ مالزی را با ادعای انتقال تجهیزات الکترونیک به ایران، در لیست شرکت‌های تحریمی قرارداد (Bricketto, 2010). همکاری‌های سنگاپور با ایران نیز در زمینه‌های نفتی، پس از آنکه شرکت‌های نفتی مید اویل ایشیا^۲ و سینگا تانکرز^۳ به دلیل مرادده با ایران مورد تحریم ایالات متحده قرار گرفتند، متوقف ماند. بنابر قوانین مالی سنگاپور، نقض تحریم‌های شورای امنیت توسط شرکت‌ها و یا نهادهای خصوصی این کشور با جریمه‌ای که میزان آن تا ۱ میلیون دلار می‌تواند برسد، مواجه خواهد شد (Murugason, 2013). به همین ترتیب، صادر کنندگان فیلیپینی نیز برای انجام مبادلات تجاری و به خصوص دریافت ارز حاصل از صادرات به ایران، با مشکل مواجه شدند. در حالی که تا پیش از تحریم‌های هسته‌ای، صادرکنندگان فیلیپینی ارز حاصل از صادرات را در مدت زمان دو هفته دریافت می‌کردند، در ابتدای سال ۲۰۱۲ این مدت زمان به چهار هفته افزایش پیدا کرد. دشواری نقل و انتقالات مالی تا جایی پیش رفت که ایران پیشنهاد داد به جای پول نقد، به فیلیپین نفت صادر کند (Fresh Plaza, 2012).

1. Anvik Technologies
2. Mid Oil Asia
3. Singa Tankers

از سوی دیگر و در کنار در نظر گرفتن نوع کنش‌گری امریکا به گونه‌ای که در تضاد با توسعه روابط ایران و جنوب شرق آسیا در نیاید، از جایگاه چین در مناسبات ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا نمی‌توان غافل ماند. در مجموع چین به دو صورت به عنوان یک عامل محدودکننده گسترش روابط میان ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا ظاهر شده است: نخست، اولویت چین در سیاست نگاه به شرق ایران در مقایسه با کشورهای جنوب شرق آسیا و دوم، ماهیت رقابت‌آمیز مناسبات چین و کشورهای این منطقه.

در مورد عامل نخست، باید به این واقعیت اشاره کرد که به دلایل متعدد، ایران همواره این برداشت را داشته است که در میان کشورهای شرقی، چین (همزمان با روسیه) می‌تواند بهترین گزینه برای همکاری‌های بلندمدت با ایران باشد. با انگیزه حفظ منافع اقتصادی و نیز تفاوت در نوع نگاه به برنامه هسته‌ای ایران، چین تا سال ۲۰۱۱ از معدود کشورهایی بود که فعالیت‌های خود را در صنایع نفتی ایران حفظ کرد. در حالی که اکثر شرکای بین‌المللی بزرگ ایران تا سال ۲۰۱۱، متاثر از فشارهای ایالات متحده امریکا از یک‌سو و فضای مبهم سرمایه‌گذاری در ایران به دلیل فشارهای رو به افزایش تحریم از سوی دیگر، از همکاری با ایران عقب‌نشسته بودند، چین فعالیت‌های خود با ایران را در زمینه سرمایه‌گذاری و تجارت حفظ کرد. با وجود تحریم‌های ایالات متحده، چین تا این سال در تولید نفت و گاز به ایران کمک کرده و به صادرات گازوئیل به تهران ادامه داد. عقب‌نشستن شرکت‌های نفتی دیگر کشورها از همکاری با ایران، به چین فرصتی استثنایی برای همکاری‌های پر سود با ایران در زمینه استخراج نفت و گاز می‌داد. از این‌رو، هرچند با احتیاط و با سرعت پایین، اما چینی‌ها به سرمایه‌گذاری خود در صنایع استخراج نفت و گاز ایران در شرایط تحریم ادامه دادند (Down & Maloney, 2011).

این در حالی است که همکاری‌های ایران و چین تنها به زمینه انرژی محدود نشده و حوزه‌های گسترده دیگری را نیز در بر می‌گیرد. کالاهای مصرفی چینی در بازار ایران به صورت گسترده پراکنده شده‌اند. این کالاها از وسایل برقی تا قطعات یدکی خودرو، اسباب بازی و حیطه گسترده‌ای از دیگر کالاها را در بر می‌گیرد. ایران همچنین بخشی از کالاهای سرمایه‌ای خود را از چین تأمین می‌کند. همکاری

ایران و چین ابعاد سیاسی و دیپلماتیک قوی نیز دارد. حمایت‌های چین از حق ایران برای بهره‌بردن از انرژی مسالمت‌آمیز هسته‌ای، در اوج متشنج بودن روابط ایران و غرب، در کنار سرباز زدن از رژیم تحریم‌ها، به ایران این امکان را می‌داد تا بتواند ایده بی‌نیازی ایران از غرب را پی‌گیری کند. ایران و چین از منظر نوع نگاه به سیاست بین‌الملل نیز اشتراک دیدگاه دارند. از دید ایران، توسعه اقتصادی چین قابل ستایش است و از دید چین، ایران یک وزنه سنگین در میان کشورهای خاورمیانه و تمدنی تاریخی است. پکن و تهران هر دو نسبت به واشینگتن دیدگاه‌هایی منفی داشته و غرب را استکباری می‌دانند. از دید چین، ایران تنها قدرت خاورمیانه است که می‌تواند از هژمونی کامل غرب بر این منطقه و به ویژه زیرمنطقه خلیج فارس جلوگیری کند.

همه اینها در حالی است که کشورهای جنوب شرق آسیا هیچ‌گاه نتوانسته‌اند این میزان از جذابیت را برای ایران به همراه داشته باشند. این کشورها، همواره به ایالات متحده به عنوان نیرویی که می‌تواند قدرت چین - که در همسایگی آنها واقع شده است - را مهار کند، نگریسته‌اند. از این رو، از منظر استراتژیک، این کشورها با امریکا احساس رقابت ندارند. این وضعیت، همواره آن‌ها را در مقایسه با چین در برابر فشارهای امریکا آسیب‌پذیرتر ساخته است. از این رو است که در قالب سیاست نگاه به شرق، چین همواره نسبت به کشورهای جنوب شرق آسیا برای ایران در اولویت نخست همکاری قرار داشته است.

در مورد دومین عامل که رقابت چین و کشورهای جنوب شرق آسیا است، باید به این نکته توجه داشت که چین به عنوان یک قدرت رو به ظهور جهانی، بر معادلات سیاسی، امنیتی و اقتصادی مجموعه کشورهای این منطقه اثرگذار است. روابط چین و آ.سه.آ. در دو دهه اخیر تحولات بسیاری را تجربه کرده است. مهم‌ترین مسئله موجود در این روابط، نوسازی نظامی چین و افزایش تحرکات این کشور در دریای چین جنوبی است. به دلیل نزدیکی جغرافیایی، کمتر بازیگری در عرصه بین‌المللی است که به اندازه آ. سه. آن. از خیزش چین تاثیر بپذیرد. بررسی سیر مناسبات چین و کشورهای جنوب شرق آسیا نشان از آن دارد که از سال ۱۹۹۷ تاکنون، ترکیبی از دغدغه‌های اقتصادی و سیاسی، روابط آ.سه.آ. و چین را

تحت تأثیر قراردادده است (Ba, 2003: 634). مهم‌ترین دغدغه‌ها مربوط به توان رقابتی کالاها و تولیدات آ.سه.آن. در مقایسه با تولیدات چینی از لحاظ قیمت تمام شده است. این دغدغه‌ها، با وقوع بحران مالی جنوب شرق آسیا در اواخر دهه نود و نیز با پیوستن چین به سازمان تجارت جهانی تشدید نیز شده است. به این ترتیب، چین و مجموع کشورهای آ.سه.آن بر سر بازارهای فروش و همچنین جذب سرمایه‌گذاری خارجی با یکدیگر در رقابت هستند (Severino, 2001). با وجود تمام مزایایی که ادغام اقتصادی با چین برای جنوب شرق آسیا داشته است، اما این کشورها در مجموع توان رقابتی پایین‌تری را در برابر چین در قیمت کالاهای تولیدی برای ارائه به بازارهای جهانی دارند. چین توانسته است با افزایش بهره‌وری در تولید، بر اثرات افزایش حقوق کارگران غلبه کرده و هزینه تولید را پایین نگاه دارد. در این شرایط کشورهای جنوب شرق آسیا در مقایسه با چین، در تولید کالاهایی که به مهارتی پایین نیاز دارند باقی مانده‌اند و برای ارتقاء کیفیت کالاهای خود و تولید محصولات با ارزش افزوده بیشتر، یعنی نقطه‌ای که چین در آن به اندازه کافی توانمند است، تقلا می‌کنند (Drysdale, 2012).

فضای رقابت اقتصادی میان چین و کشورهای جنوب شرق آسیا در مراودات میان این دو کشور و ایران نیز به خوبی منعکس شده است. در واقع می‌توان گفت، حتی در اوج دوران سیاست نگاه به شرق، مراودات ایران و چین بسیار گسترده‌تر از مراودات ایران و آ.سه.آن بود. این وضعیت نشان از آن دارد که روابط متشنج با غرب، تنها مانع در برابر برقراری روابط پایدار میان ایران و آ.سه.آن نیست، بلکه چگونگی تعیین اولویت‌ها در روابط با کشورهای شرقی نیز به عنوان مانعی در برابر توسعه روابط ایران و آ.سه.آن عمل کرده است. در حالی که در سال ۱۳۸۷، میزان صادرات ایران به چین به ۲۰۵۱۳۲۰۵۳۴ دلار بود، صادرات ایران به مجموع بزرگ‌ترین کشورهای جنوب شرق آسیا از ۹۱۳۲۶۹۳۶۹ دلار تجاوز نکرد. در مورد واردات نیز در سال ۱۳۸۷، واردات ایران از چین ۴،۹۴۵،۳۵۴،۶۱۵ دلار بود که بسیار بیشتر از واردات ایران از مجموع مهم‌ترین کشورهای جنوب شرق آسیا به ارزش ۱۹۴۴۳۰۲۴۲۰ دلار بود. همین روند را می‌توان در طول تمامی سال‌هایی که ایران سیاست نگاه به شرق را به اجرا گذاشت، مشاهده کرد. اختلاف میزان مراودات

تجاری ایران با چین در مقایسه با مراودات ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا در سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ بسیار بیشتر هم می‌شود؛ به‌گونه‌ای که در سال ۱۳۹۱، میزان صادرات ایران به چین به بیش از شش برابر و واردات ایران از این کشور به اندکی کمتر از چهار برابر کشورهای جنوب شرق آسیا می‌رسد. در سال ۱۳۹۲، اختلاف در صادرات ایران به چین نسبت به کشورهای جنوب شرق آسیا به بیست برابر و اختلاف در واردات از چین به نسبت کشورهای جنوب شرق آسیا به بیش از هفت برابر رسید.

جدول شماره ۳: مقایسه میزان مبادلات تجاری ایران با چین و مجموع بزرگ‌ترین کشورهای جنوب شرق آسیا

سال	چین		مجموع جنوب شرق آسیا	
	صادرات	واردات	صادرات	واردات
۱۳۸۷	۲۰,۵۱۳,۳۲۰,۵۳۴	۴,۹۴۵,۳۵۴,۶۱۵	۹۱۳,۲۶۹,۳۶۹	۱,۹۴۴,۳۰۲,۴۲۰
۱۳۸۸	۳,۱۲۵,۷۶۲,۶۷۵	۴,۸۴۶,۳۰۲,۱۲۷	۲,۹۹۳,۵۸۰,۸۷۹	۲,۰۲۶,۹۵۴,۵۳۵
۱۳۸۹	۴,۵۷۰,۹۶۵,۶۷۳	۵,۸۰۳,۹۲۷,۲۳۷	۶,۸۶۹,۱۸۹,۱۱۳	۴,۱۸۲,۸۲۳,۹۶۲
۱۳۹۰	۵,۵۵۷,۴۲۵,۰۱۲	۷,۴۴۳,۳۱۷,۴۰۷	۳,۱۰۶,۹۱۱,۱۰۹	۲,۹۲۵,۹۴۵,۱۸۵
۱۳۹۱	۵,۵۱۳,۱۸۳,۲۴۳	۸,۱۸۱,۴۴۲,۸۸۴	۸۶۳,۱۰۷,۶۷۵	۲,۰۸۷,۱۸۸,۷۴۸
۱۳۹۲	۷,۴۵۸,۱۶۶,۰۲۲	۹,۷۸۶,۷۶۷,۶۰۹	۳۷۰,۰۱۷,۴۸۸	۱,۳۲۹,۹۲۴,۸۵۴

منبع: وب سایت گمرک جمهوری اسلامی ایران

نتیجه‌گیری

در ادبیات مربوط به سیاست خارجی ایران، مسائل مربوط به روابط ایران با کشورهای جنوب شرق آسیا مورد توجه قرار نگرفته است. این در حالی است که این کشورها نه تنها در نظام امنیت بین‌الملل کنونی، در تنظیم مناسبات میان قدرت‌های بزرگ امریکا و چین دارای جایگاهی مهم هستند، بلکه ایران نیز در چند سال گذشته روابطی گسترده را با این کشورها تجربه کرده است. مطالعه روابط میان ایران و مهم‌ترین کشورهای این منطقه گویای آن است که در سال‌های بین ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰، مراودات هرکدام از این کشورها با ایران، در یک دوره دو تا سه ساله، رشدی چشمگیر داشته است. اما این رشد پایدار نمانده و از سال ۱۳۹۰ به بعد، به وضعیت پیشین بازگشته است. این افزایش ناگهانی و معنادار مراودات را می‌توان در نتیجه غالب شدن نگاه به شرق در سیاست خارجی ایران ارزیابی کرد. هم‌زمان با تلاش برای یافتن جایگزین‌هایی برای غرب در تعاملات اقتصادی و تجاری از

یک سو و بهره بردن از حمایت دیپلماتیک و سیاسی سایر کشورها در جریان تقابل پیش رو بر سر مسئله هسته‌ای، ایران سعی کرد مراودات خود را با کشورهای جنوب شرق آسیا گسترش دهد. سیاست تحکیم پیوندهای اقتصادی با جنوب شرق آسیا، در ابتدا با نتایجی مثبت در عرصه سیاسی نیز همراه شد و کشورهای مالزی و اندونزی از همراهی تمام عیار با غرب و به ویژه ایالات متحده در فشار آوردن بر ایران بر سر مسئله هسته‌ای خودداری کردند. اما با افزایش تحرکات دیپلماتیک امریکا و فراهم شدن زمینه‌های حقوقی تحریم ایران از راه قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل، کشورهای جنوب شرق آسیا نیز مشارکت خود با ایران را کاهش دادند.

در کنار فشارهای امریکا، چین نیز به عنوان یک نیروی محدودکننده همکاری‌های ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا عمل کرده است. این کشور از دو راه بر محدود ماندن روابط ایران و کشورهای جنوب شرق آسیا اثرگذار بوده است. نخستین عامل، اولویت چین در سیاست نگاه به شرق ایران در مقایسه با کشورهای جنوب شرق آسیا است. به دلیل بهره‌مند بودن چین از منابع بیشتر در مقایسه با کشورهای عضو آ.سه.آن، اشتراک دیدگاه‌های ایران و چین در زمینه‌های استراتژیک و نوع نگاه مشابه آن‌ها به سیاست‌های امریکا، ایران چین را شریکی قابل اعتمادتر از مجموع کشورهای جنوب شرق آسیا در قالب سیاست نگاه به شرق خود یافت. عامل دوم، رقابت‌های موجود میان چین و کشورهای جنوب شرق آسیا و توان رقابتی بالاتر چین نسبت به این کشورها در تولید کالا با قیمت ارزان‌تر است. مجموع این دو عامل باعث شدند، در مقام انتخاب، ایران چین را به کشورهای جنوب شرق آسیا در همکاری‌های بلندمدت ترجیح دهد.

منابع

الف - فارسی

- آدمی، علی. ۱۳۸۹. «راهبرد نگاه به شرق در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: دیدگاه‌ها، زمینه‌ها و فرصت‌ها»، **فصلنامه مطالعات سیاسی**، سال ۲، شماره ۷، صص. ۹۷-۱۲۶.
- ثقفی عامری، ناصر. ۱۳۸۵. «در جستجوی افق‌های جدید در سیاست خارجی ایران: سیاست نگاه به شرق»، مرکز تحقیقات استراتژیک:
<http://www.csr.ir/departments.aspx?abtid=05&depid=44&semid=100>.
- دهقانی فیروز آبادی، سید جلال. ۱۳۹۴. **چرخه گفتمانی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از دولت بازرگان تا دولت روحانی**، تهران: نشر مخاطب.
- شفیعی، نوذر. صادقی، زهرا. ۱۳۸۹. «گزینه‌های ایران در روابط خارجی براساس سیاست نگاه به شرق»، **راهبرد یاس**، شماره ۲۲، صص. ۳۰۹-۳۳۷.
- گوهری مقدم، ابودر. ۱۳۸۶. «جایگاه چین در سیاست نگاه به شرق ایران»، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی:
<http://rc.majlis.ir/fa/report/show/732461>.

ب) انگلیسی

- Abuza, Zachary. 2007. **Political Islam and Violence in Indonesia**, London and New York: Routledge.
- AirAsia**. 2012. AirAsia X to Suspend Services to Tehran, retrieved August 16, 2015, <http://www.airasia.com/my/en/latest-news/tehran-flight-cancellation.page>.
- Akbarzadeh, Shahram. 2014. Iran and the Shanghai Cooperation Organization: Ideology and Realpolitik in Iranian Foreign Policy, **Australian Journal of International Affairs**, 69 (1) pp. 88-103.
- Ba, Alice. 2003. China and ASEAN, Renavigating Relations for a 21st-Century Asia, **Asian Survey**, 43 (4), pp. 622-647.
- Bricketto, Martin. 2010. Anvik Gets Temporary Export Ban over Iran Shipments,

retrieved August 15, 2015, <http://www.law360.com/articles/211046/anvik-gets-temporary-export-ban-over-iran-shipments>.

Brown, Colin. 2003. **A Short History of Indonesia, the Unlikely Nation**, Singapore: South Wind Productions.

Cordesman, Anthony. Coughlin-Schulte, Chloe. Gold, Bryan. 2014. Iran – Sanctions, Energy, **Arms Control and Regime Change**, retrieved July 12, 2015, http://csis.org/files/publication/140122_Cordesman_IranSanctions_Web.pdf.

DeSilva-Ranasinghe, S. 2012. As Sanctions Intensify, Iran Seeks Partnerships in South-East Asia, retrieved August 10, 2015, <http://www.futuredirections.org.au/publications/indian-ocean/519-as-sanctions-intensify-iran-seeks-partnerships-in-southeast-asia.html>.

Deutsch-Iranische Industrie- und Handelskammer. 2010. Exports to ASEAN rise 31%, retrieved July 21, 2015, <http://iran.ahk.de/news/newsarchiv/details/artikel/exports-to-asean-rise-31/?cHash=97e329dfb897f543d8ea4f56b1d12156>.

Drysdale, Peter. 2012. Chinese and East Asian competition in manufacturing, retrieved September 2, 2015, <http://www.eastasiaforum.org/2012/05/21/chinese-and-east-asian-competition-in-manufacturing/>.

Downs, Erica & Maloney, Suzanne. 2011. Getting China to Sanction Iran: The Chinese-Iranian Oil Connection, **Foreign Affairs**, 90 (2) pp. 15-21.

Ecasb. 2011. Iran's Exports to ASEAN Surges 90 Percent in Q1, retrieved July 22, 2015, <http://company6966.ecasb.com/en/news/5510>.

Egberink, Fenna & Van der Putten, Paul. 2011. ASEAN, China's Rise and Geopolitical Stability in Asia, retrieved August 12, 2015, <http://www.clingendael.nl/sites/default/files/ASEAN,%20China's%20rise%20and%20geopolitical%20stability%20in%20Asia.pdf>.

FreshPlaza. 2012. Philippines: US-EU sanctions making Iranian trade difficult, retrieved July 25, 2015, <http://www.freshplaza.com/article/93348/Philippines-US-EU-sanctions-making-Iranian-trade-difficult>.

Heinrich, Mark. 2010. Malaysia dismisses IAEA envoy after Iran atomic vote, retrieved July 23, 2015 <http://www.reuters.com/article/2010/02/09/us-nuclear-iran-malaysia-idUSTRE61856820100209>.

Hunter, Shireen. 2010. **Iran's Foreign Policy in the Post – Soviet Era**, California: Praeger.

IranTracker. 2010. Indonesia- Iran Foreign Relations, retrieved August 12,

2015, www.irantracker.org/foreign-relations/indonesia-iran-foreign-relations.

Kemp, Geoffrey. 2010. **The East Moves West: India, China, and Asia's Growing Presence in the Middle East**, New York: Brookings Institution Press.

Koswanage, Niluksi & Pachymuthu, Luke. 2010. Petronas halts fuel sales to Iran as sanctions loom, retrieved August 15, 2015, <http://www.reuters.com/article/2010/04/15/us-petronas-iran-idUSTRE63E18120100415>.

Lander, Mark & Sander, David. 2009. Clinton Speaks of Shielding Mideast from Iran, retrieved September 2, 2015, http://www.nytimes.com/2009/07/23/world/asia/23diplo.html?_r=0.

Moj News. 2010. Iran's Exports to ASEAN Increased 183%, retrieved August 14, 2015, http://mojnews.com/en/Miscellaneous/ViewContents.aspx?Contract=cms_Contents_I_News&r=520656.

Murugason, Sharmini. 2013. Additional sanctions on Iran – Singapore, Malaysia, Japan, Korea, Australia and New Zealand, retrieved August 15, 2015, <http://www.standard-club.com/media/1557562/sanctions-in-asia-pacific.pdf>.

MySinchew. 2009. Malaysia denies role in smuggling nuclear weapons to Iran, retrieved August 15, 2015, <http://www.mysinchew.com/node/31903>.

Porter, Donald. 2002. **Managing Politics and Islam in Indonesia**, London and New York: Routledge Curzon.

Nair, Shanti. 1997. **Islam in Malaysian Foreign Policy**, London and New York: Routledge.

Severino, Rodolfo. 2001. ASEAN and China: Partners in Competition, retrieved September 2, 2015, <http://www.asean.org/resources/2012-02-10-08-47-56/speeches-statements-of-the-former-secretaries-general-of-asean/item/asean-and-china-partners-in-competition>.

The Nation. 2012. Clinton urges ASEAN nations to help pressure Iran, retrieved September 2, 2015, <http://nation.com.pk/international/12-Jul-2012/clinton-urges-asean-nations-to-help-pressure-iran>.